

**ULUSLARARASI
BALKANLARDA TÜRK VARLIĞI
SEMPOZYUMU - II**

BİLDİRİLER

I. CİLT

Yayına Hazırlayan:
Yrd.Doç.Dr.Ünal ŞENEL

T.C
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
Manisa Yöresi Türk Tarih ve Kültürünü
Araştırma ve Uygulama Merkezi

Celal Bayar Üniversitesi Yayını
Manisa 2010

ULUSLARARASI BALKANLARDA TÜRK VARLIĞI
SEMPZYUMU – II BİLDİRİLER

Yayına Hazırlayan: Yrd.Doç.Dr.Ünal ŞENEL

© Celal Bayar Üniversitesi

İSBN 978-975-8628-13-1
978-975-8628-14-8

- Bu kitapta yer alan bildirilerdeki bilgi, fikir ve hükümlerin yanısıra kullanılan dile ilişkin tüm sorumluluk sadece bildiri sahiplerine aittir.

Baskı: Celal Bayar Üniversitesi Matbaası

Manisa 2010

DİNİ YAPIDA MİMARİ TASVİR GELENEĞİ BAĞLAMINDA ANADOLU-BALKAN KÜLTÜR ORTAKLIĞI

Gözde ÇELİK*

Bugünkü Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Arnavutluk, Makedonya, Kosova, Karadağ, Sırbistan ve Bosna-Hersek'ten oluşan Balkanlar, Osmanlı döneminde geniş bir coğrafyaya yayılan, ortak yaşamsal pratiklere sahip bir kültürel doku oluşturmuştur. Osmanlıların Balkan yarımadasına yayılmaları ve özellikle de bazı bölgelerde yüzyıllar boyunca kalmaları, bu ülkelerin halklarıyla Osmanlılar arasında ilginç ortaklıklar oluşmasına neden olmuş, Balkan kentlerinin tipik özellikleri bu yolla şekillenmiştir. Yerel kültüre özgü anıtların yanı sıra, cami, çeşme, medrese, tekke gibi Osmanlı kentinin fiziksel çevresini oluşturan, Doğulu görünüm kazandıran yeni yapıların katılımı, Balkan kültürünün oluşumunda önemli rol oynamıştır¹. Önce askerler, sonra devlet memurları ve ardından Anadolu'dan iskan edilen halkla büyüyen şehirlerde Türk mahalleleri, Türk çarşılarının kurulması, zanaatların gelişimi bölgenin imarını hızlandırmıştır². Osmanlı'nın Balkanlar'da gerek şehirlerde imar faaliyetlerine verdiği yoğunluk gerekse mevcut yapıların Anadolu'da Bursa, Edirne, Amasya ve Manisa gibi şehirlerdeki anıtsal Osmanlı yapılarıyla boy ölçüşebilecek bir düzeyde olması, Osmanlı idaresinin bölgeye ne derece önem verdiğini göstermektedir. Balkanlar'da Türk ve Müslüman nüfusunu yoğun olarak yaşadığı Makedonya, Bosna-Hersek ve Kosova'da Türk eserleri kısmen de olsa korunabilmiştir. Türklerin ve Müslümanların azınlıkta kaldığı veya tamamen terk ettikleri Sırbistan, Macaristan, Bulgaristan, Karadağ ve Hırvatistan gibi ülkelerde bulunan Türk eserlerindeki tahribat ise büyük boyuttadır. Balkanlar'da 1913'te Türk hakimiyetinin çekilmesinden sonra, bu bölgelerdeki Türk yapılarının büyük bir kısmı zamanla yıkılıp ortadan kaldırılmış; bir kısmı birkaç duvar parçası veya harabe halinde, çok az bir kısmı da orijinal hali ile veya tamiratlarla değişerek günümüze ulaşabilmiştir³.

Balkanlar'da bulunan Osmanlı yapıları, plan, kütle biçimlenişi, malzeme, strüktür, cephe düzeni ve süsleme programı açısından, Anadolu'daki çağdaş yapılarla benzerlik göstermektedir. Bu duruma ek olarak, Balkan dönemi yapılarında, Osmanlı öncesi yerel geleneklerin özellikleri ile Osmanlı sentezinden ortaya çıkan yeni üslup özelliklerini de görmek mümkündür⁴.

* Yrd. Doç. Dr. Yeditepe Üniversitesi

¹ Nur Akın, *Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.20.

² Fahri Kaya, Makedonya'daki Türk Varlığı, *Balkanlar'daki Türk Kültürü'nün Düni-Bugünü-Yarını, Uluslararası Sempozyum Kitabı*, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2002, s.173-181.

³ Mehmet Zeki İbrahimgil, Balkanlar'da Türk Kültürü ve Sanatı, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler*, İstanbul, 28-30 Mayıs 1999, Eyüp Belediyesi, İstanbul, 2000, s.428-437.

⁴ Filiz Yenişehirlioğlu, *Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları*, 1989, Ankara, s.186.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan mimari içerikli tasvirler, yapıların süsleme programına, Osmanlı sanatının geç döneminde ortaya çıkan manzara resimleri dahilinde eklenen unsurlardır. Balkan coğrafyasında başta camiler olmak üzere, tekke ve türbe gibi dini yapıların süsleme unsurları arasında yapı betimlemeleri de bulunmaktadır. Cami tasvirleri ile İstanbul, Mekke ve Medine şehir görünümleri, bu duvar resimleri arasında ağırlıklı yer tutmaktadır.

Osmanlı tarihinde batılılaşma dönemi olarak değerlendirilen 18. ve 19. yüzyıllarda, önceleri saray çevrelerinde ve giderek tüm imparatorlukta yeni bir sanat ortamı oluşmuş, mimari ve resim alanında yenilikler görülmüştür. Osmanlı dünyasında genellikle kuru siva veya ahşap üzerine ince kıl fırça ile sulu veya tutkallı kök boyalarla yapılan boyalı nakışlar, 18. yüzyıldan sonra teknik ve motif dili açısından değişime uğramıştır. Özellikle barok ve rokoko gibi Avrupa mimari üslupları bezemede etkili olmuş, yeni programda geometrik ve bitkisel motifli geleneksel kalem işlerinin yerini barok ve rokoko türü duvar resimleri almıştır⁵. 18.yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da ve özellikle Topkapı Sarayı'nda görülen duvar resimleri ilk örneklerdir. Bu yaklaşım, Osmanlı başkenti İstanbul'da başlayıp, Anadolu'ya yayılmıştır. Bunların çoğu Boğaziçi ve Haliç görünümleridir⁶.

Cami tasvirleri ise, konut bezemesinde, peyzaj içinde gözlenmekle beraber dini yapılardaki duvar resimlerinde daha yaygındır⁷. Cami, İslamiyet'te ibadet mekanı olarak kutsaldır, buna bağlı olarak cami tasviri de, kutsiyet atfedilen bir şekil olmuştur⁸. Süsleme programına dahil edilen cami tasvirleri, İstanbul'dan çok, Anadolu ve Balkan coğrafyasında dini mimaride eş zamanlı olarak örnekleri görülen bir uygulamadır.

Anadolu'da Yozgat Çapanoğlu Camii (1777/9) mahfil kubbesi eteğinde, Sandıklı Ulu Camii (1780) kible duvarında, Denizli-Acıpayam Yazır Köyü Camii (1802) duvarlarında, Tavşanlı Kurşunlu Camii (1813) mihrap duvarında, Merzifon Paşa Camii (1875) kuzey duvarında, Amasya Gümüşlü Camii (19.yy. son çeyreği) kuzey duvarında ve Beyşehir Çavuş Köyü Camii'nde tek cami ya da tek yapı tasviri içeren başlıca örnekler yer almaktadır. Bunlar genellikle Süleymaniye, Selimiye, Sultanahmet gibi ünlü camilerin modelleridir⁹. Merzifon'a yakın Amasya kentinde Gümüşlü Camii'nin, içte giriş duvarına işlenen Selimiye camii tasviri (Resim 1), minyatürü hatırlatan üslubu açısından Merzifon Kara Mustafa Paşa Camisi'ndeki Süleymaniye Camii tasvirine benzer (Resim 2). Afyon'un Dazkırı ilçesi Çiftlik Köyü ve Kızılören Köyü camilerinde harim duvarlarında bulunan hayali cami tasvirleri de perspektife önem vermeyen, iki boyutlu ve minyatür geleneğini

⁵ Günsel Renda, Geç Dönem Osmanlı Mimarisinde Duvar Resmi-Balkan Örnekleri Üzerinde Bir Değerlendirme, *Atatürk ve Manastır Sempozyumu*, Manastır, 12-13 Ekim 1988, Bildiriler, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1999, s. 315-322.

⁶ Renda, *a.g.e.*, s. 317.

⁷ Günsel Renda, Wall Paintings in Turkish Houses, *Vth International Congress of Turkish Art*, Budapeşte, 23-28 Eylül 1975, Akademia Kiado, Budapeşte, 1978, s.711-735.

⁸ Yılmaz Önge, Anadolu Sanatında Cami Motifi, *Önasya*, sayı:38, Ankara, 1968.

⁹ Rüşan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s.126.

hatırlatan uygulamalardır¹⁰. Manisa Sultan Camii son cemaat yerinde kubbe ve pandantif yüzeyleri ile pencere tepelikleri, çok renkli gölgeli ve kıvrımlı bitki motifleri ile bezenmiştir. Bu barok tarzdaki motifler ile çevrilmiş madalyonlarda ise, perspektif etki açısından naif karakterde kule, kale ve cami tasvirleri yer alır. Buna karşın, 1853 civarında onarılan Muğla Kurşunlu Camii'nde bulunan tasvirler arasında perspektif açısından son derece yetkin olan Mekke görünümü ve yapı betimlemeleri içeren çeşitli manzara resimleri ile karşılaşılır¹¹. Soma Hızır Bey Camii'nde, girişin iki yanındaki pencerelerin üstünde bulunan Mekke ve Medine tasvirleri de, perspektif açısından başarılı örneklerdir (Resim 3). Bu camii, batılılaşma dönemi resim anlayışının Anadolu'da dini mimaride uygulanmasını geniş yüzeylerde sergileyen, minyatür geleneğinden Avrupai resim tarzına geçiş evresine ışık tutacak önemde bir örnektir. Bu camideki perspektifli ve gölge-ışık etkili mimari tasvir örneklerinde, derinlik etkisi sağlanmıştır ancak ön plan-arka plan düzlemindeki boyut farklılıkları, naif bir görünüm yaratarak, minyatür etkisi de vermektedir¹².

Balkanlar'da, duvar resminde mimari kompozisyonun görüldüğü örnekler çoğunlukla Makedonya, Kosova, Arnavutluk ve Bulgaristan'da bulunmaktadır. Kuşkusuz bu örneklerin günümüze ulaşabilmesinde, adı geçen bölgelerdeki Türk eserlerinin diğer Balkan yerleşimlerine göre nispeten daha iyi korunmuş olmasının etkisi büyüktür. Balkanlar'da ele alınan camiler çoğunlukla üç kemerli son cemaat yeri ve kare planlı kubbeyle örtülü harim bölümünden oluşmaktadır. Bazı örneklerde mihrap bölümü kare planlı bir çıkma şeklinde olup yarım kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş ögesi ise pandantif veya tromptur. Mimari tasvirlerin genellikle kubbe yüzeyi, kubbe eteği, tromp yüzeyi, mihrap duvarı ve portal kemerinde yoğunlaştığı gözlenmektedir.

Makedonya'da, Üsküp'te Sultan Murat Camii, İsa Bey Camii, Kalkandelen'de Alaca Camii, Kalvik Camii, Harabati Baba Tekkesi, dış cephe veya iç yüzey dekorasyonunda mimari tasvirlerin göze çarptığı örneklerdir. 1436 tarihli Üsküp Sultan Murat Camii ve 1475 tarihli İsa Bey Camii¹³ giriş cepheleri, son cemaat yerinde portal üzerinde yer alan camii tasvirleriyle dikkat çekmektedirler (Resim 4). Ancak Üsküp İsa Bey Camii portal üzerindeki manzara resimleri (Resim 5), üzerine yağlıboya sürülerek bir ölçüde orijinalliyini yitirmiştir¹⁴. Esasen 15.

¹⁰ Bilgi için bkz. Ertan Daş, Dazkırı Yakınlarında Yayınlanmamış Ahşap Destekli İki Köy Camii, 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Tebliğler, İstanbul, 23-27 Eylül 1991, C.II, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1-12.

¹¹ Rüçhan Arık, Sanatta Batılılaşma Sürecinde Balkan-Anadolu Beraberliği, *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Şumnu, 17-19 Mayıs 2000, C.I, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 71-96.

¹² Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Camii*, Ankara Üni. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973, s.18, 30.

¹³ Altan Araslı, *Avrupa'da Türk İzleri II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 183-184.

¹⁴ Mehmet Zeki İbrahimgil, Makedonya'da Türk-İslam Mimarisi'nde Görülen Duvar Süsleme Örnekleri, 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Tebliğler, İstanbul, 23-27 Eylül 1991, C.II, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.287-298.

yüzyıla tarihlenen bu camilerin son cemaat yerleri daha geç bir dönemde, büyük olasılıkla 19.yüzyıl başlarında yapı tasvirleri ile bezenmiştir¹⁵.

1495 tarihli olduğu halde, 1833-1834 yılında Abdurrahman Paşa tarafından yeniden inşa ettirilerek¹⁶ büyütülüp, ilk yapısından oldukça farklılaşan Kalkandelen Alaca Camii¹⁷ ise duvar resmi geleneği açısından sıra dışı bir uygulamadır. Bu yapı, dış ve iç mekandaki yoğun süslemeleri ile Türk-İslam sanatında görülen tek örnektir¹⁸. Alaca Cami'nin bütün dış cephelerinde, üst üste dört sıra panodan oluşan renkli bir süsleme programı uygulanmıştır (Resim 6). Harimin iç duvar yüzeyleri de, palmet ve akantus yapraklarının yoğun kullanıldığı barok tarzda gölgeli teknikle oluşturulan bitkisel motifler ve yapı betimlemeleri içeren manzara tasvirli panolarla bezenmiştir. Sarı renk zemine sahip kubbe iç yüzeyinde, kırmızı, gri, yeşil ve mavinin hakim renkleri oluşturduğu on iki yuvarlak pano içinde natürmortlar ve yapı tasvirleri birbirini izler şekilde yerleştirilmiştir. Burada bulunan altı adet madalyonda vazo içinde güller resmedilmiş, geri kalan altı madalyonda ise kuleler, kubbeler ve kemerler ile kent görünümü işlenmiştir (Resim 7). Kible duvarının sağ köşesinde, dikdörtgen pano içerisinde Ka'be tasviri bulunmaktadır, ancak bu betimlemede perspektif gözetilmemiş, minyatürlerdeki gibi naif bir tutum izlenmiştir. Tavan silmesini oluşturan, harimi kuşatan bordürde (Resim 8), gemiler, köprüler, ağaçlarla kuşatılmış peyzaj içinde camiler, minareler ve konaklarla mimari yapıların öne çıktığı manzara tasvirleri yer almaktadır. Bu resimlerde bulunan perspektif derinlik etkisi, sonradan kompozisyonlara eklendiği anlaşılan iki boyutlu görünüme sahip minarelerin varlığı ile azalmıştır (Resim 9).

Kalkandelen Kalvik Camii kubbe eteği de, birbirini izleyen vazo içinde çiçek motifleri ve madalyonlar içinde dini mimari tasvirleri ile bezenmiştir. Tasvirlerin perspektif, derinlik, ışık-gölge etkisi açısından batılı resim geleneğine yakın gerçekleştirildikleri gözlenmektedir (Resim10). Kalkandelen Harabati Baba Tekkesi'nde, türbe önünde bulunan sundurmada dikdörtgen panolar içinde Tac Mahal ve Sultanahmet Camii tasvir edilmiştir¹⁹.

Kosova Prizren'de, Sinan Paşa Camii, Emin Paşa Camii, Priştina'da Fatih Sultan Mehmed Camii, Cakova'da Hadım Ağa Camii ve Hacı Şeyh Musa Tekkesi, Gilan'da Merkez (Çarşı) Camii, bina tasvirlerinin bulunduğu dini yapılarıdır. Sinan Paşa Camii hariminde, mihrabı örten yarım kubbenin iç yüzeyinde resmedilen iki yana toplanmış drapeli perdeler ile çerçevelenen, servi ağaçları ile kombine edilmiş yedi adet şehir görünümü ve manzara tasviri yer almaktadır. Bu grubun ortasında bulunan tasvir, diğerlerinden daha büyük olup, Selimiye Camii gibi anıtsal bir

¹⁵ Renda, 1999, *a.g.e.*, s. 318. Sultan Murat Camii'nde mevcut resim süslemelerin, Sultan Reşat'ın Üsküp'e gelmesi ve bu camide kılınan namaza katılması dolayısıyla yapılan onarımda gerçekleştirildiği, bu nedenle 20.yüzyıl başına ait olması gerektiği de söz konusu edilmektedir. Bkz. Lıdya Kubaracı-Bogoyevič, *Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri*, ENKA, İstanbul, 2008, s. 49.

¹⁶ Mehmet Zeki İbrahimgil ve Ömer Turan, *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, 2004, s. 374.

¹⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri-Yugoslavya*, Cilt III, 2. baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 2000, s.76.

¹⁸ İbrahimgil ve Turan, *a.g.e.*, s. 374.

¹⁹ İbrahimgil, 1995, *a.g.e.*, s. 291.

camiyi betimlemektedir. Mavi ve gri renklerin hakim olduğu bu kompozisyonda perspektif ve derinlik etkisi verilmeye çalışılmış ancak boyut farklılıkları nedeniyle minyatürü andıran naif bir görünüm ortaya çıkmıştır. Harim duvarlarını kubbeye bağlayan trompların iç yüzeyleri de benzer şekilde, iki yana çekilmiş drapeli perdelerin ortasında vazoda çiçek motifleriyle bezenmiştir. Bitkisel kıvrımlı bezemelerle çevrili bu kompozisyonlarda ağırlıklı olarak kullanılan renkler kırmızı, sarı, yeşil, siyah ve mavidir.

Prizren'deki Emin Paşa Camii'nde ise, mihrap çıkmasını örten yarım kubbenin iç yüzeyi dokuz adet manzara resimli madalyonla çevrilmiş, mavi gökyüzünün ve ağaç görünümlerinin öne çıktığı bu madalyonlardan ortada bulunan ve diğerlerine göre büyük boyutlu resmedilen tasvirde Selimiye Camii betimlenmiştir (Resim 11). Harimde trompların iç yüzeyleri de kartuşlara ayrılmıştır. Her kartuş, kırmızı ve yeşil renkli drapeli perdelerle çevrilmiş ve içerisine vazoda gül demetleri, cami, köprü, kale gibi yapıların görünümleri işlenmiştir.

Cakova Hacı Şeyh Musa Tekkesi'nde, on iki dilimli ahşap kubbe eteğinde dikdörtgen panolar içerisinde Ka'be tasviri, Mescid-i Nebevî, Seyyid Sultan Türbesi ve Tac Mahal'in tasvirleri bulunmaktadır²⁰. Sarı zemin üzerine uygulanan minyatür tarzındaki bu tasvirlerde siyah renk yoğun olarak kullanılmış, panoların arası bitkisel süslemelerin oluşturduğu kompozisyonlarla bezenmiştir. Cakova'da bulunan Hadım Ağa Camii'nin harim bölümü ise kırmızı, sarı, yeşil ve mavi renklerin hakim olduğu kalemişi süslemelerle bezelidir. Harim duvar süslemelerinde bitkisel ve geometrik motiflerin yanı sıra, servi ağaçları, natüromortlar, manzara resimleri gözlenmektedir. Son cemaat yerinde portal üzerinde, iki boyutlu, perspektif etki kazandırılmamış cami tasvirleri bulunmaktadır.

Priştina'da Fatih Sultan Mehmed Camii son cemaat yerinde de, giriş kapısının üstünde pano içinde servi ağaçlı kompozisyonda cami tasvirleri yer almaktadır. Gilan'da Merkez (Çarşı) Camii, cami tasvirlerinin bulunduğu bir diğer örnektir. Birbirinin eşi iki cami tasviri, harimde, mihrabın üst kısmında yer almaktadır, ancak bu betimlemeler oldukça naif bir anlayışla gerçekleştirilmiştir.

Arnavutluk, Tiran'da Ethem Bey Camii dış ve iç mekanında bitkisel kıvrım dal bezemelerin yanı sıra camii ve konutlarla mimari kompozisyonlar mevcuttur. Harimde tromp iç yüzeylerinde, servi ağaçları ile çevrili camiler, surlar ve binalarla şehir görünümleri tasvir edilmiştir (Resim 12). Arnavutluk, Berat Bekarlar Camii'nde duvarın çatı ile birleştiği saçak hizasında, bir pano kuşağı dış cepheyi dolaşmaktadır. Bu panodaki resimler arasında gemi, kayık ve minarelerle bezeli İstanbul tasviri (Resim 13) dikkat çekmektedir²¹. Bekarlar Camii'nin barok tarzı duvar resimlerinde, natüromortların yanı sıra şehir görünümleri, köşkler, camiler ve

²⁰ Mehmet Zeki İbrahimgil, Kosova'da Türk Eserlerinde Duvar Resimlerinden Örnekler, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VII. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler*, İstanbul, 9-11 Mayıs 2003, Eyüp Belediyesi, İstanbul, 2003, s.322-333.

²¹ Ank, 1988, a.g.e., s.122.

saraylar betimlenmiştir. Yine Arnavutluk, Kruya'da, Dolma Tekkesi Türbesi'nin iç duvarlarında kalem işi cami ve şehir tasvirleri yer almaktadır.

Bulgaristan'da günümüzde müze olarak kullanılan Samokov Bayraklı Cami'nin²² mihrap nişinde bulunan kalemişi cami tasviri, perspektif etkisi ve derinlik açısından yetkin bir örnektir. Yapıda son cemaat yeri ve harim iç duvar yüzeyleri 19. yüzyıla ait barok, ampir ve rokoko tarzında natüremortlar, manzara tasvirleri, akantus yaprakları, bitkisel motiflerle bezenmiştir. Yine Bulgaristan'da, Şumnu Şerif Halil Paşa Camii mihrap duvarında Mekke ve Medine tasvirleri yer almaktadır²³. Pazarcık'ta bulunan Eski Cami ise, harim duvarlarında naif tarzda manzara resimleri içerisinde cami tasvirleri ile bezenmiştir.

Balkanlar ve Anadolu'da Osmanlı dönemine ait dini mimari incelendiğinde, son cemaat yeri, portal kemeri, kible duvarı, mahfil konsol yüzeyi, pencere ve kapı tepelikleri, kubbe eteği, kubbe yüzeyi, pandantif veya tromp yüzeyleri ve mihrap nişi gibi çeşitli alanların mimari tasvir içerecek şekilde bezendiği görülmektedir (Tablo 1).

Yapım tarihleri 15. yüzyıla kadar inseyen de, söz konusu camilerde görülen mimari içerikli duvar resimleri, genellikle 19.yüzyıla aittir. Bu dönemde kompozisyonların geniş alanlara yayıldığı, doğal peyzajla çevrili köprü, kale, saray, köşk ve camilerle bezeli şehir görünümüne yer verildiği gözlenmektedir. Tasvirlerde, İstanbul, Mekke, Medine, Sultanahmet Camii, Selimiye Camii gibi "belli bir yerin tasviri" ve "hayali yerlerin tasvirleri" olmak üzere iki tür yaklaşım söz konusudur.

Bu yapılarda çalışmış, Osmanlı dönemi duvar resimlerini gerçekleştiren sanatçıların kimliklerini arşiv belgelerinden yola çıkarak belirlemek, bu kişilerin isimleri genelde kayıtlı olmadığından çok güçtür²⁴. Ancak, Anadolu'da Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii şadırvanında bulunan manzara tasvirindeki "Zileli Emin" imzasında olduğu gibi²⁵, Türk minyatür ustalarının bu alana yönelerek eser vermiş olması imkan dahilindedir²⁶. Soma Hızır Bey Camii, Yozgat Başçavuşoğlu Camii manzara resimleri ile Kalkandelen Alaca Camii manzara resimleri arasında yetkinlik açısından büyük ölçüde benzerlikler görülmektedir. Kosova'daki duvar resimleri ise, Anadolu'daki taşra örneklerinde görüldüğü gibi, daha ilkel, minyatür geleneklerine daha bağlı ve batı resminin perspektif denemelerine fazla girmemiş, halk sanatı örnekleridir²⁷. Üsküp'te Sultan Murat Camii ve İsa Bey Camii portallerinde bulunan cami tasvirleri ile Arnavutluk'ta bulunan örnekler de, Anadolu'da bulunan tasvirler gibi daha naif karakter izleri taşımaktadır. Örneklerin çoğunda, geleneksel minyatür yaklaşımından tamamen kopmamış, Avrupalı tarzda perspektif etkisi nispeten az mimari tasvirlerin yer aldığı öne sürülebilir. Öte

²² İbrahimgil ve Turan, *a.g.e.*, s. 205.

²³ Neval Konuk, Şerif Halil Paşa Külliyesi, *Balkanlar'da Türk Kültürü*, <http://btk.balgoc.org.tr/nkonuk.html>

²⁴ Renda, 1978, *a.g.e.*, s.719.

²⁵ Önge, *a.g.e.*, 1968.

²⁶ Arık, 1973, *a.g.e.*, s. 31.

²⁷ İbrahimgil, 2003, *a.g.e.*, s.333.

yandan, seçilen konular ve üslup özellikleri açısından bazı farkların olduğu göze çarpmaktadır. Kalkandelen Alaca Camii, Tiran Ethem Bey Camii, Berat Bekarlar Camii duvar süslemeleri, bu dönemde gerek iç, gerekse dış mekanda batı etkili ve barok üslupta duvar süslemeciliğinin de görüldüğünü ortaya koymaktadır. Anadolu manzara resmi örneklerinde minyatür sanatı geleneğinin tesirleri görülürken, Kalkandelen Kalvik Camii ve Alaca Camii'nde, Samokov Bayraklı Camii'nde batı kaynaklı barok resim anlayışı daha belirgin durumdadır; bu nedenle burada çalışan sanatçıların, Floransa ekolü etkisinde olan resim atölyelerine bağlı olması olasılığı güçlüdür²⁸. Bununla birlikte, Balkanlar'daki duvar resimlerinin, Hristiyan ya da Müslüman, ancak yerli ustalar tarafından yapılmış olduğu, geç dönem Osmanlı sanatında tüm imparatorluğa yayılan ortak bir sanat duyarlılığının ve ortak bir bezeme programının ürünleri olduğu unutulmamalıdır²⁹.

Balkanlar ve Anadolu'da geç dönemde Osmanlı dini yapılarında uygulanan mimari tasvir içeren duvar bezemeleri, geniş bir coğrafyaya yayılan Türk kültürünün yadigarlarıdır. Geleneksel minyatür sanatından batılı resim anlayışına uzanan bir süreçte ve farklı sanatsal eğilimleri yansıtan bir yelpazede çeşitlenen bu bezemelerin, ait oldukları yapılarla birlikte korunarak tarihe tanıklıklarını gelecek nesillere aktarmaları, kültürün sürekliliği açısından önem taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

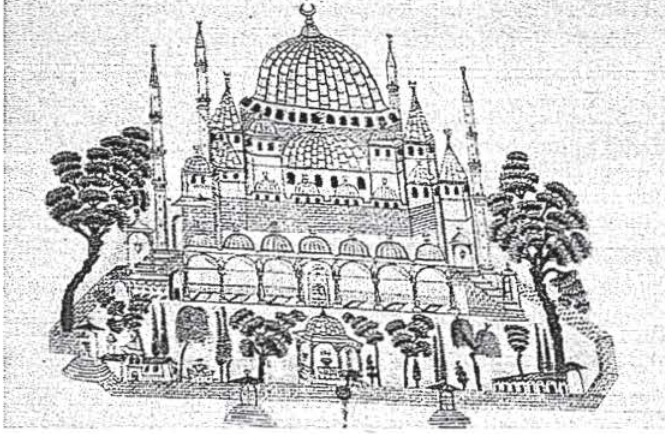
- *Akın, N., (2001) Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- *Araslı, A., (2001) Avrupa'da Türk İzleri I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- *Arık, R., (1973) Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç
- *Ahşap Camii, Ankara Üni. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- *Arık, R., (1988) Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- *Arık, R., (2001) Sanatta Batılılaşma Sürecinde Balkan-Anadolu Beraberliği, *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Şumnu, 17-19 Mayıs 2000, C. I, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 71-96.
- *Ayverdi, E.H., (2000) Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri-Yugoslavya, Cilt III, 2. baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- *Daş, E., (1995) Dazkırı Yakınlarında Yayınlanmamış Ahşap Destekli İki Köy Camii, 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Tebliğler, İstanbul, 23-27 Eylül 1991, C.II, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1-12.

²⁸ İbrahimgil, 1995, a.g.e., s.290-291.

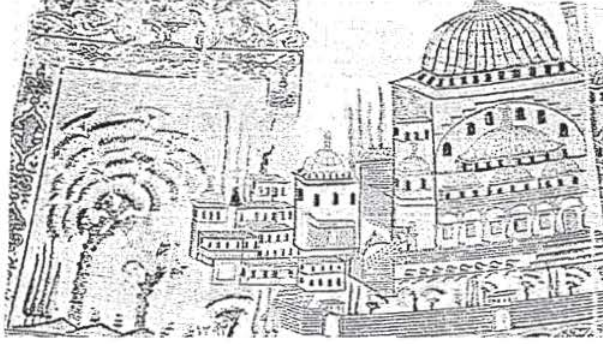
²⁹ Renda, 1999, a.g.e., s.320.

- *İbrahimgil, M.Z., (1995) Makedonya'da Türk-İslam Mimarisi'nde Görülen Duvar Süsleme Örnekleri, 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Tebliğler, İstanbul, 23-27 Eylül 1991, C.II, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 287-298.
- *İbrahimgil, M.Z., (2000) Balkanlar'da Türk Kültürü ve Sanatı, Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler, İstanbul, 28-30 Mayıs 1999, Eyüp Belediyesi, İstanbul, 428-437.
- *İbrahimgil, M.Z., (2003) Kosova'da Türk Eserlerinde Duvar Resimlerinden Örnekler, Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VII. Eyüp-Sultan Sempozyumu, Tebliğler, İstanbul, 9-11 Mayıs 2003, Eyüp Belediyesi, İstanbul, 322-333.
- *İbrahimgil, M.Z. ve Turan, Ö., (2004) Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara.
- *Kaya, F., (2002), Makedonya'daki Türk Varlığı, Balkanlar'daki Türk Kültürü'nün Dünü-Bugünü-Yarını, Uluslararası Sempozyum Kitabı, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 173-181.
- *Konuk, N., Şerif Halil Paşa Külliyesi, Balkanlar'da Türk Kültürü, [*http://btk.balgoc.org.tr/nkonuk.html](http://btk.balgoc.org.tr/nkonuk.html)
- *Kumbaracı-Bogoyeviç, L., (2008) Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri, ENKA, İstanbul.
- *Önge, Y., (1968) Anadolu Sanatında Camii Motifi, Önasya, sayı:38, Ankara.
- *Renda, G., (1978) Wall Paintings in Turkish Houses, Vth International Congress of Turkish Art, Budapeşte, 23-28 September 1975, Akademia Kiado, Budapeşte, 711-735.
- *Renda, G., (1999) Geç Dönem Osmanlı Mimarisinde Duvar Resmi-Balkan Örnekleri Üzerinde Bir Değerlendirme, Atatürk ve Manastır Sempozyumu, Manastır, 12-13 Ekim 1998, Bildiriler, Gazi Üniversitesi, Ankara, 315-322.
- *Yenişehirlioğlu, F., (1989) Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları, Ankara.

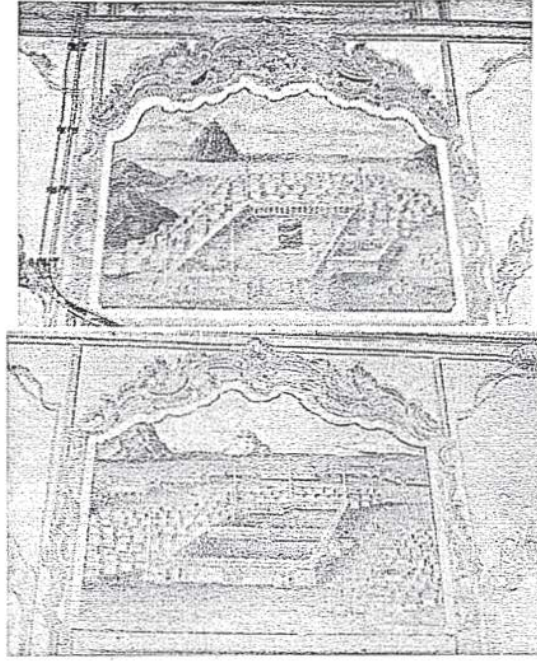
RESİMLER

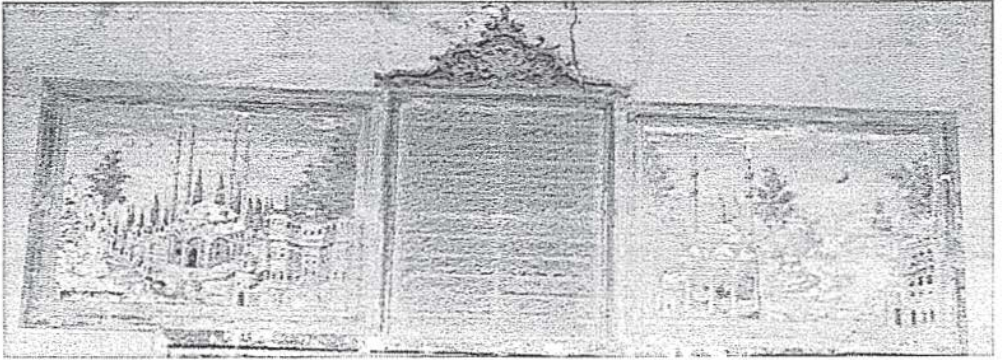
Resim 1-Türkiye-Amasya Gümüşlü Camii kemer alınlığında Selimiye Camii tasviri
(Arık, 1988: 81)

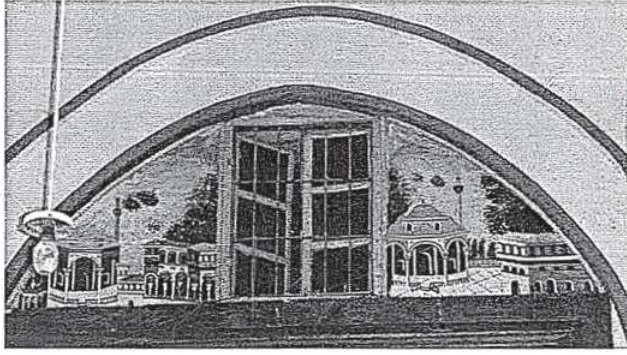
Resim 2- Türkiye-Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii kubbesinde yer alan
Süleymaniye Camii tasviri (Arık, 1988: 65)

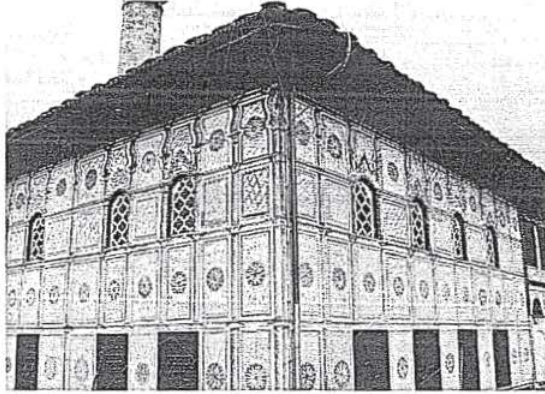
Resim 3- Türkiye-Soma Hızır Bey Camii son cemaat yerinde Mekke ve Medine tasvirleri
(Arık, 1988: 33)

Resim 4- Makedonya-Üsküp Sultan Murat Camii portal üzerindeki tasvirler
(Fotoğraf: Gözde Çelik)

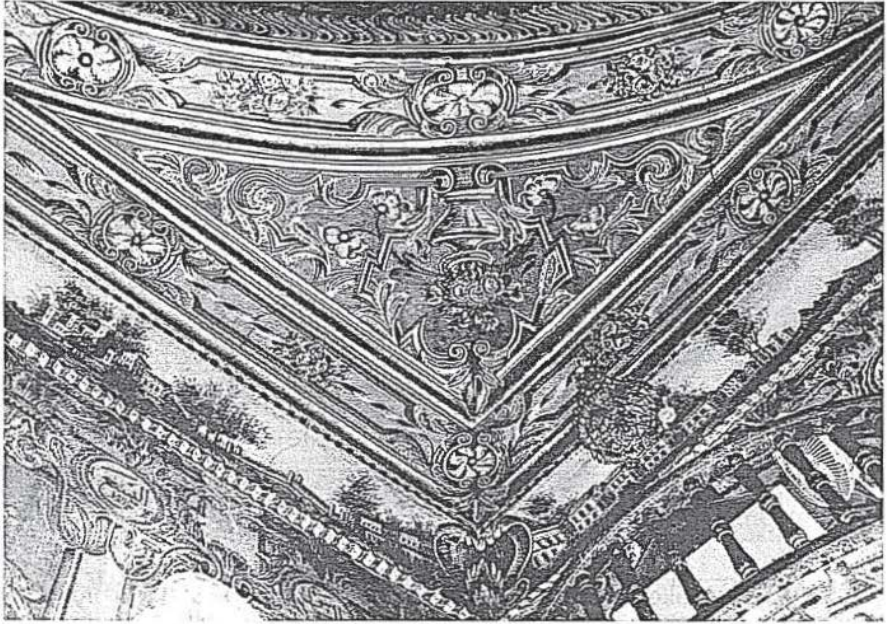
Resim 5- Makedonya-Üsküp İsa Bey Camii portal üzerindeki tasvirler
(Fotoğraf: Gözde Çelik)

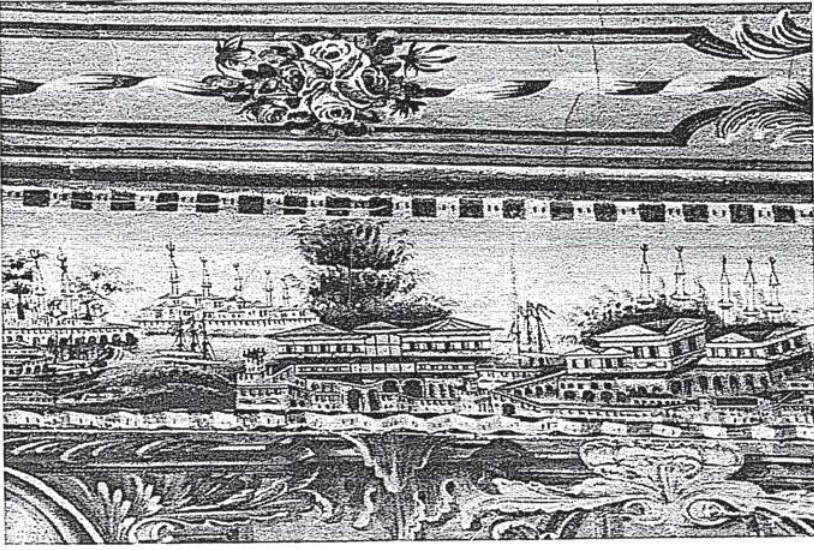
Resim 6- Makedonya-Kalkandelen Alaca Camii dış cephe görünümü
(Fotoğraf: Gözde Çelik)

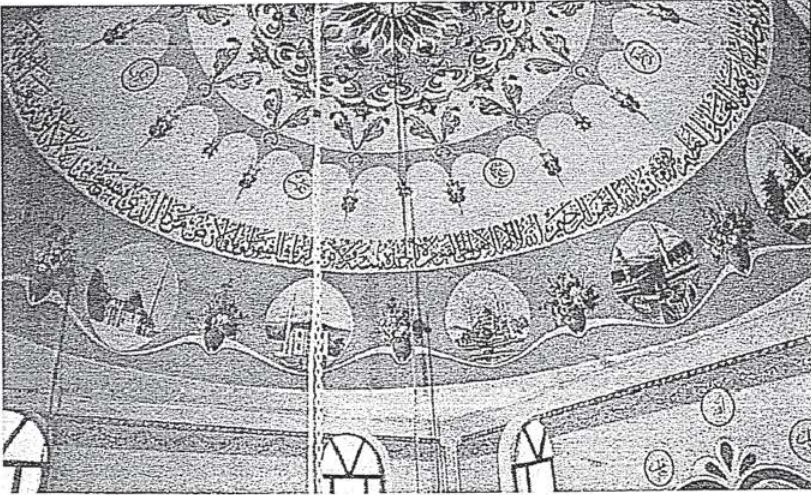
Resim 7- Makedonya-Kalkandelen Alaca Camii harim kubbe iç yüzeyindeki tasvirler
(Fotoğraf: Gözde Çelik)

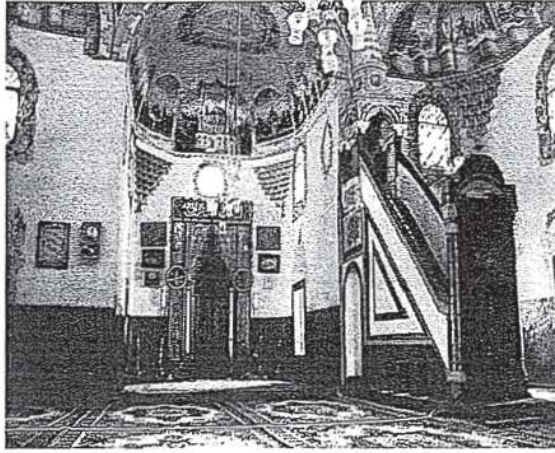
Resim 8- Makedonya-Kalkandelen Alaca Camii harimde silme kuşağı bezemesi
(Fotoğraf: Gözde Çelik)

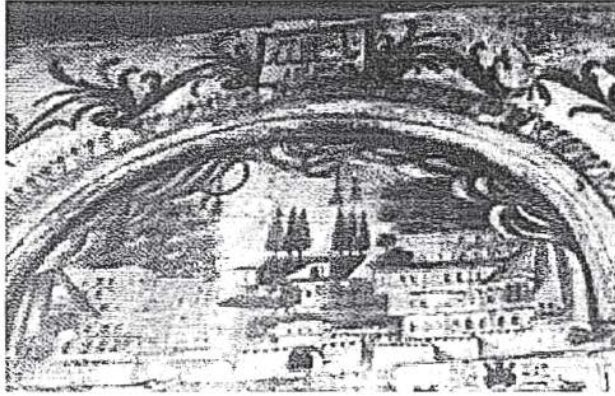
Resim 9- Makedonya-Kalkandelen Alaca Camii harimde mimari tasvirler
(Fotoğraf: Gözde Çelik)

Resim 10- Makedonya-Kalkandelen Kalvik Camii'nde kubbenin iç yüzey
süslemesi (Yenişehirlioğlu, 1989: 194)

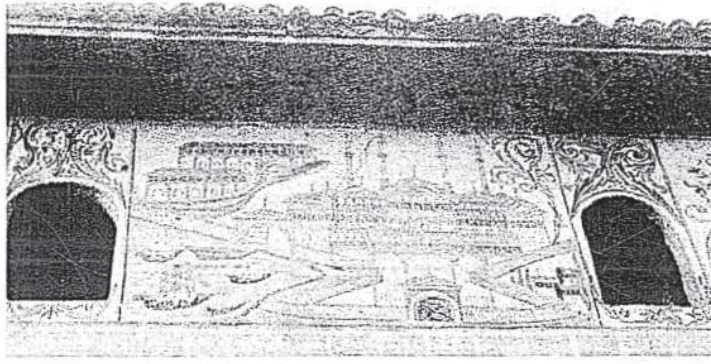

Resim 11-Kosova-Prizren Emin Paşa Camii mihrap yarım kubbesindeki tasvirler
(İbrahimgil ve Turan, 2004: 261)

Resim 12-Arnavutluk-Tiran Ethem Bey Camii portal kemerindeki resimler
(Arık, 2001: 89)

Resim 13- Arnavutluk-Berat Bekarlar Camii dış duvarda İstanbul tasviri (Arık, 1988: 122)

ÜLKE	ŞEHİR	YAPI	MİMARİ TASVİR YERİ
Arnavutluk	Tiran	Ethem Bey Camii	Son cemaat yeri, harim duvarı
Arnavutluk	Berat	Bekarlar Camii	Dış cephe saçak altı, harim duvarı
Arnavutluk	Kruya	Dolma türbesi	İç duvar
Bulgaristan	Samakov	Bayraklı Camii	Mihrap nişi, harim
Bulgaristan	Şumnu	Şerif Halil Paşa Camii	Mihrap duvarı
Bulgaristan	Pazarcık	Eski Camii	Harim duvarı
Kosova	Cakova	Hadım Ağa Camii	Portal kemeri, harim duvarları
Kosova	Cakova	Hacı Şeyh Musa Tekkesi	Kubbe eteği
Kosova	Gilan	Merkez (Çarşı) Camii	Mihrap
Kosova	Priştina	Fatih Sultan Mehmet Camii	Portal kemeri
Kosova	Prizren	Emin Paşa Camii	Mihrap kubbe eteği
Kosova	Prizren	Sinan Paşa Camii	Mihrap duvarı
Makedonya	Kalkandelen	Alaca (Paşa) Camii	Kubbe iç yüzeyi ve bordür kuşağı
Makedonya	Kalkandelen	Harabati Baba Tekkesi	Türbe sundurma ön cephesi
Makedonya	Kalkandelen	Kalvik Camii	Kubbe iç yüzeyi
Makedonya	Üsküp	İsa Bey Camii	Portal kemeri
Makedonya	Üsküp	Sultan Murat Camii	Portal kemeri
Türkiye	Afyon	Dazkırı Çiftlik Köyü Camii	Harim duvarları
Türkiye	Afyon	Dazkırı Kızılören Köyü Camii	Son cemaat yeri, harim

			duvarları
Türkiye	Amasya	Gümüşlü Camii	Mahfil kemer alınlığı, kubbe tamburu
Türkiye	Amasya	Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii	Kubbe eteği, pencere tepelikleri, şadırvan kubbe yüzeyi
Türkiye	Aydın	Cihanoğlu Camii	Son cemaat yeri, mihrap
Türkiye	Denizli	Acıpayam Yazır Köyü Camii	Harim duvarları
Türkiye	Manisa	Sultan Camii	Son cemaat yeri duvar ve kubbeleri
Türkiye	Manisa	Soma Hızır Bey Camii	Revak, mihrap nişi ve duvarı, kapı tepelikleri, mahfil saçağı
Türkiye	Manisa	Soma Damgacı Camii	Son cemaat yeri revak kemerleri
Türkiye	Manisa	Kula Emre Köyü Camii	Harim
Türkiye	Muğla	Şeyh Camii	Harim tavan eteği
Türkiye	Muğla	Kurşunlu Camii	Kubbe eteği
Türkiye	Konya	Beyşehir Çavuşköyü Camii	Harim duvarı
Türkiye	Kütahya	Tavşanlı Kurşunlu Camii	Mihrap duvarı
Türkiye	Yozgat	Başçavuşoğlu Camii	Mahfil konsolu korniş yüzeyi
Türkiye	Yozgat	Çapanoğlu Camii	Mahfil kubbesi eteği
Türkiye	Yozgat	Sandıklı Ulu Camii	Kıble duvarı

Tablo 1. Balkanlar ve Anadolu'da mimari içerikli tasvir içeren bazı dini yapılar ve tasvir yerleri